

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی ، گروه تاریخ
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد « M.A »

گرایش : تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

کارنامه سیاسی و فرهنگی علی اکبر دهخدا

استاد راهنما :

دکتر محمد نبی سلیم

استاد مشاور :

دکتر محمد علی علیزاده

نگارش :

سید رضا سبزواری

زمستان ۱۳۸۸

۱۳۷۸۲۲

۱۳۸۸/۲/۱۷
مجلس اطلاعات مرکز علمی
مستندسازی

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی «M.A.»
گرایش: ایران دوره اسلامی

عنوان:

کارنامه سیاسی و فرهنگی علی اکبر دهخدا

نگارش:

سید رضا سبزواری

زمستان ۱۳۸۸

۱. دکتر محمد نبی سلیم

۲. دکتر محمد علی علیزاده

۳. دکتر علی محمد طرفداری

هیأت داوران :

تقدیر و تشکر

برخویش لازم می دانم از تمامی اساتید ارجمند ، به خصوص اساتیدی که در طول سالیان تحصیل از محضرشان فیض بردم تقدیر و تشکر نمایم . از استاد گرامی و دانشمندم جناب آقای دکتر محمد نبی سلیم که به عنوان استاد راهنما زحمات و راهنمایی این پایان نامه را بر دوش کشیدند ، به پاس نظرات ، توصیه ها و پیشنهادهای بی دریغ خویش در تدوین ، تنظیم و نگارش پایان نامه ی حاضر و نیز از استاد اندیشمندم جناب آقای دکتر محمد علی علیزاده ، استاد مشاور ، که با صبر و حوصله به مطالعه و بازبینی مطالب پرداخته و اینجانب را در رعایت نکته های دقیق و ظریف در مطالعات و نگارش این تحقیق یاری ها رسانیدند نهایت تقدیر و تشکر را داشته و برای یکایک آن بزرگواران از درگاه حضرت حق آرزوی موفقیت و سلامتی دارم .

و نیز از پدر و مادر مهربانم که بسترهای لازم و مناسب را جهت به سر منزل مقصود رسانیدن این نگارش برای من مهیا نمودند سپاسگزارم که بی تردید بدون مدد آنان این امر برایم میسر نمی شد.

در پایان همچنین شایسته است از مساعدت و مهربانی کارکنان محترم کتابخانه های آستان قدس رضوی ، دانشگاه های آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران ، شاهرود ، آزادشهر و تمامی کارکنان کتابخانه های استان گلستان که در سامان پذیرفتن این پژوهش بسیار موثر واقع شدند سپاسگزاری شود . در ضمن تلاش ، آقای داود خان بیگی و خانم ملک حسینی که تایپ دست نوشته هایم را عهده دار گشتند نیز در خور سپاس و قدر دانی است .

تقدیم به :

مادرم که سر چشمه ی مهربانیهاست .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
فصل اول : اوضاع سیاسی ایران در دوران حیات علی اکبر دهخدا	
۹	اوضاع سیاسی ایران از آغاز تا شروع دوران ناصری
۱۱	۱-۱ حکومت آغا محمد خان
۱۲	۲-۱ حکومت فتحعلی شاه
۱۴	۳-۱ حکومت محمد شاه
۱۵	۴-۱ اوضاع سیاسی ایران همزمان با حیات دهخدا
۱۵	۱-۴-۱ حکومت ناصرالدین شاه
۱۹	۲-۴-۱ حکومت مظفر الدین شاه
۲۱	۳-۴-۱ انقلاب مشروطه
۲۵	۴-۴-۱ افتتاح مجلس شورای ملی
۲۶	۵-۴-۱ حکومت محمد علی شاه
۲۷	۶-۴-۱ به توپ بستن مجلس
۲۹	۷-۴-۱ مشروطه در مواجهه با قدرت ها
۲۹	۱-۷-۴-۱ انگلستان
۳۱	۲-۷-۴-۱ روسیه
۳۲	۸-۴-۱ استبداد صغیر (فترت بین مجلس اول و دوم)

۳۴ ۹-۴-۱ فتح تهران
۳۵ ۱۰-۴-۱ حکومت احمد شاه
۳۶ ۱۱-۴-۱ مشروطه دوم
۳۹ ۱۲-۴-۱ اولتیماتوم روسیه و سقوط مشروطه دوم
۴۰ ۱۳-۴-۱ گسترش احزاب سیاسی در دوران انقلاب مشروطه
۴۲ ۱۴-۴-۱ کمیته انقلاب ملی
۴۴ ۱۵-۴-۱ جنگ جهانی اول و تأثیر آن بر ایران
۴۵ ۱۶-۴-۱ قرار داد ۱۹۱۹
۴۷ ۱۷-۴-۱ اوضاع سیاسی ایران از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ (از رضاخان تا رضا شاه)
۵۱ ۱۸-۴-۱ اوضاع سیاسی ایران از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۴ (پهلوی دوم)
۵۳ ۱-۱۸-۴-۱ ورود آمریکایی ها به صحنه ی سیاست ایران
۵۴ ۲-۱۸-۴-۱ نخست وزیری مصدق
۵۶ ۳-۱۸-۴-۱ کودتای ۲۸ مرداد

فصل دوم : اوضاع فرهنگی ایران در دوران حیات علی اکبر دهخدا

۵۹ اوضاع فرهنگی ایران همزمان با حیات علی اکبر دهخدا
۶۰ ۱-۲ نگاهی به تحولات جهانی مقارن با حکومت قاجار
۶۵ ۲-۲ نظری بر جامعه ایران عصر قاجار
۶۸ ۳-۲ چگونگی وضعیت آموزش و علوم دوره ی قاجار
۷۰ ۴-۲ مدارس خارجی و میسیونری در ایران
۷۳ ۵-۲ چاپخانه و دارالترجمه

۷۴ ۶-۲ مطبوعات
۷۵ ۱-۶-۲ مطبوعات عصر مشروطیت
۷۸ ۲-۶-۲ شب نامه ها
۷۹ ۷-۲ زبان و ادبیات
۸۱ ۱-۷-۲ ادبیات نثر
۸۱ ۲-۷-۲ نثر دوره مشروطه
۸۳ ۳-۷-۲ اشعار مطبوعاتی
۸۴ ۴-۷-۲ شعر دوره مشروطه
۸۷ ۵-۷-۲ ادبیات سیاسی ارمغان مشروطه
۸۸ ۶-۷-۲ طنز در خدمت مشروطه و آزادی (طنز سیاسی)
۸۹ ۷-۷-۲ ادبیات نمایشی
۹۰ ۸-۲ تاریخ نویسی
۹۱ ۹-۲ نتیجه گیری
۹۳ ۱۰-۲ اوضاع فرهنگی ایران در دوران پهلوی اول
۹۷ ۱-۱۰-۲ چگونگی وضعیت آموزش در دوران رضاشاه
۹۹ ۲-۱۰-۲ اوضاع ادبی
۱۰۱ ۳-۱۰-۲ نثر در دوره ی پهلوی اول
۱۰۳ ۴-۱۰-۲ رمان تاریخی
۱۰۴ ۵-۱۰-۲ رمان اجتماعی
۱۰۵ ۶-۱۰-۲ تحقیقات ادبی و تاریخی

- ۱۰۶ ۷-۱۰-۲ طنز نگاری
- ۱۰۷ ۱۱-۲ نگاهی به اوضاع فرهنگی ایران در دوران پهلوی دوم
- ۱۰۹ ۱-۱۱-۲ مطبوعات
- ۱۱۱ ۲-۱۱-۲ خدادهای ادبی - فرهنگی بین سالهای (۱۳۲۰ - ۱۳۳۴)

فصل سوم : کارنامه سیاسی علی اکبر دهخدا

- ۱۱۴ پویش های سیاسی علی اکبر دهخدا
- ۱۱۴ ۱ - ۳ زندگی نامه دهخدا
- ۱۱۶ ۲ - ۳ دهخدای دیپلمات
- ۱۱۷ ۳ - ۳ اساتید دهخدا
- ۱۱۷ ۱ - ۳ - ۳ شیخ غلامحسین بروجردی
- ۱۱۷ ۲ - ۳ - ۳ حاج شیخ هادی نجم آبادی
- ۱۱۸ ۴ - ۳ معلمان دهخدا در مدرسه علوم سیاسی
- ۱۱۹ ۵ - ۳ دهخدای مترجم در اداره ی شوسه ی خراسان
- ۱۲۰ ۶ - ۳ دهخدا و میرزا جهانگیرخان شیرازی
- ۱۲۳ ۷ - ۳ دهخدای قزوینی و صوراسرافیل
- ۱۲۵ ۱-۷-۳ نمایی از روزنامه ی صوراسرافیل
- ۱۲۶ ۲-۷-۳ سبک و سیاق صوراسرافیل
- ۱۲۷ ۸-۳ دخوی نابغه و چرند و پرند
- ۱۲۸ ۹-۳ دهخدای مبارز و کمیته انقلاب ملی
- ۱۳۰ ۱۰-۳ دهخدای آزادیخواه و محمد علی شاه قاجار

۱۳۵ ۱۱-۳ دهخدای در هجران
۱۳۸ ۱۲-۳ صور اسرافیل در ایوردون
۱۳۹ ۱۳-۳ مبارزات خارج از ایران دهخدا بر ضد حکومت استبداد
۱۴۲ ۱۴-۳ دهخدا در استانبول و نشریه ی سروش
۱۴۴ ۱۵-۳ دهخدای سیاستمدار در نمایندگی دومین مجلس شورای ملی
۱۴۸ ۱۶-۳ دهخدا و جنگ جهانی اول
۱۴۹ ۱۷-۳ دهخدا مهمان بختیاری ها
۱۵۱ ۱۸-۳ دهخدا و پهلوی اول
۱۵۲ ۱۹-۳ دهخدا و نهضت ملی شدن نفت
۱۵۳ ۲۰-۳ دهخدا و مصدق
۱۵۹ ۲۱-۳ دهخدا و کودتای ۲۸ مرداد
۱۶۰ ۲۲-۳ نقش دهخدا در ادبیات سیاسی دوران مشروطه
۱۶۵ ۲۳-۳ دهخدا ونثر نوین فارسی

فصل چهارم : کارنامه فرهنگی علی اکبر دهخدا

۱۷۳ پویش های فرهنگی علامه علی اکبر دهخدا
۱۷۳ ۱ - ۴ کناره گیری دهخدا از دنیای سیاست
۱۷۴ ۲ - ۴ دهخدای شاعر
۱۸۰ ۳ - ۴ دهخدا و مبارزه با بی سوادى
۱۸۱ ۴ - ۴ علامه ی پژوهشگر و لغت نامه
۱۸۵ ۵ - ۴ دهخدا و امثال و حکم

- ۱۸۹ ۴ - ۶ دیوان دهخدا
- ۱۸۹ ۴ - ۷ تحقیقی درباره ابوریحان بیرونی
- ۱۸۹ ۴ - ۸ مقالات دهخدا
- ۱۹۰ ۴ - ۹ دیگر آثار دهخدا
- ۱۹۱ نتیجه گیری

پیوست ها

تصاویر

- ۱۹۶ پ - ۱ علامه علی اکبر دهخدا هنگام سردبیری روزنامه صوراسرافیل
- ۱۹۷ پ - ۲ علامه علی اکبر دهخدا در جوانی
- ۱۹۸ پ - ۳ علامه علی اکبر دهخدا (تهران - ۱۳۱۶)
- ۱۹۹ پ - ۴ علامه علی اکبر دهخدا (در جوانی)
- ۲۰۰ پ - ۵ علامه علی اکبر دهخدا در چهارمحل بختیاری به هنگام جنگ جهانی اول
- ۲۰۱ پ - ۶ علامه علی اکبر دهخدا به همراه برادرانش : میرزا یحیی خان و میرزا ابراهیم خان
- پ - ۷ علامه علی اکبر دهخدا (رئیس دانشکده حقوق) به همراه تاگور شاعر و فیلسوف هندی و
 ۲۰۲ جمعی از استادان و دانشجویان دانشکده حقوق (تهران - ۱۳۱۳)
- ۲۰۳ پ - ۸ علامه علی اکبر دهخدا و ملک الشعرای بهار
- ۲۰۴ پ - ۹ علامه علی اکبر دهخدا (تهران - ۱۳۲۵)
- ۲۰۵ پ - ۱۰ علامه علی اکبر دهخدا (تهران - ۱۳۲۶)
- ۲۰۶ پ - ۱۱ علامه علی اکبر دهخدا (تهران - ۱۳۳۰)
- ۲۰۷ پ - ۱۲ علامه علی اکبر دهخدا (تهران - ۱۳۳۳)

- پ - ۱۳ علامه علی اکبر دهخدا ۲۰۸
- پ - ۱۴ علامه علی اکبر دهخدا ۲۰۹
- پ - ۱۵ علامه علی اکبر دهخدا و تی تی آل بویه (نوشته به خط مرحوم دهخدا است)، (تهران ۱۳۳۴) ۲۱۰
- پ - ۱۶ علامه علی اکبر دهخدا، تی تی آل بویه و دکتر محمد معین (تهران - ۱۳۳۴) ۲۱۱
- پ - ۱۷ علامه علی اکبر دهخدا در آخرین سال حیات ۲۱۲

اسناد

- پ - ۱ نمونه دست خط علامه علی اکبر دهخدا ۲۱۳
- پ - ۲ نمونه دستخط علامه علی اکبر دهخدا به وزارت معارف و اوقاف ۲۱۴
- پ - ۳ نامه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در باره ی مجوز انتشار روزنامه ایران امروز ۲۱۵
- پ - ۴ نامه وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه به علی اکبر دهخدا در خصوص عضویت پیوسته فرهنگستان ایران ۲۱۶
- پ - ۵ نامه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در باره ی میزان دستمزد علی اکبر دهخدا
- درباره ی تدوین لغت نامه ۲۱۷
- پ - ۶ پیش نویس نامه وزارت فرهنگ راجع به تألیف و چاپ کتاب فرهنگ فارسی ۲۱۸
- پ - ۷ نامه وزارت دارایی در خصوص تعیین بهای خانه دهخدا ۲۱۹
- پ - ۸ نامه وزارت دارایی به نخست وزیر راجع به خرید خانه علی اکبر دهخدا ۲۲۰
- پ - ۹ نامه به رئیس مجلس شورای ملی در خصوص وضعیت نیمه تمام طبع لغت نامه ۲۲۱
- پ - ۱۰ نامه وزیر فرهنگ به نخست وزیر در خصوص خرید خانه مسکونی دهخدا و نیز چگونگی پرداخت مستمری به وارث ایشان ۲۲۲
- پ - ۱۱ نامه وزارت دارایی در خصوص چگونگی اختصاص اعتبار جهت هزینه طبع فرهنگ دهخدا ۲۲۳

۲۲۴ سال شمار زندگانی دهخدا
۲۲۵ سال شمار چاپ آثار دهخدا
۲۲۶ منابع و مأخذ
۲۲۳ پایان سخن
۲۳۴ چکیده انگلیسی

در حمد و ستایش خداوند

بسم الله الرحمن الرحيم	هست کلید در گنج حکیم
فاتحه کلمت و نغم سخن	نام خدای است بر او نغم کن
پیش وجود همه آیندگان	بیش بقای همه پابندگان
سابقه سالار جهان قدم	مرسله پیوند گلوی قلم
مبدع هر ششمه که بودیش هست	مخترع هر چه بودیش هست
مهره کش رشته باریک عقل	روشنی دیده تاریک عقل
نخل زبان را رطب نوش داد	در سخن را صدف گوش داد
خام کن پنجه تدبیرها	عذر پذیرنده تقصیرها
اول و آخر به وجود و صفات	هست کن و نیست کن کاینات
با جبروتش که دو عالم کم است	اول ما آخر مایکدم است
کیست در این دیر که دیر پای؟	کو لمن الملک زند جز خدای
اول او اول بی ابتداست	آخر او آخر بی انتهاست

چکیده پایان نامه :

علی اکبر دهخدا فرزند خانباباخان در حدود سال ۱۲۹۷ هجری قمری یعنی بیست و هفت سال پیش از آن که انقلاب مشروطیت ایران به ثمر بنشیند و خواب نوشین از سرو چشمان کاخ نشینان مستبد قاجاریه برگیرد در محله ی سنگلج تهران ، پای برعرصه ی گیتی نهاد . در زمانی که هنوز نه سال بیش نداشت از سایه ی پدر محروم گشت و تحت سرپرستی مادر خویش قرار گرفت و از محضر فضلالی عصر خویش فایده ها برد . وی در آغاز جوانی و بالندگی با نقش فعال و برجسته ی خویش در ادبیات سیاسی عصر مشروطه از طریق همکاری با روزنامه ی صوراسرافیل در کنار مبارزی چون میرزا جهانگیرخان شیرازی و با نگارش مقاله های آمیخته به طنز سیاسی خویش تحت عنوان چرند و پرند با استبداد محمد علی شاهی به ستیز برخاست و بعد ها با حمایت از دولت مصدق و نهضت ملی صنعت نفت به این مهم جامه ی عمل پوشانید و در دوران میان سالی با روی آوردن به جهان تحقیق و پژوهش شهره ی روزگاران گردید .

دهخدا به دلیل به کارگیری زبان طنز در ادب سیاسی مشروطه جایگاهی ویژه دارد به طوری که وی سبب واقعی تأثیر متقابل انقلاب مشروطیت و ادبیات بریکدیگر می باشد ، لذا پرداختن به پویای های سیاسی و فرهنگی وی در خور اهمیت است . وی که در پرورش سخن مهارت داشت به عنوان سخندان و زبانانی نو نگر توانست با شیوه ی به کار گیری زبان محاوره در نثر معاصر و گزینش زبانی عوام فهم از برای تنویرو آگاهی مردم روزگار خویش در مبارزه با استبدادگران کارنامه ای درخشان را به یاد بگذارد .

تأمل در آثار سترگ دهخدا در مرحله ی نخست و سپس پویای ها و پژوهش های انجام گرفته می تواند بسیاری از جنبه های ناشناخته و تاریک زندگانی این ابرمرد شهیر تاریخ و ادبیات ایران زمین را بر ما جلوه گر نماید .

دهخدا هر چند رسماً شاعر نیست و غلبه با آثار نثر و تحقیقی او می باشد ولی اشعار سیاسی - اجتماعی ارزشمندی دارد . او در هر عرصه ای که گام می نهاد نبوغی ابتکاری داشت . وی طنز نویسی چیره دست و توانا ، روزنامه نگاری آگاه و متعهد ، محقق و پژوهشگری سخت کوش و ژرف اندیش ، آزاد مردی صادق و شاعری هنرمند است که با حضور خویش در انقلاب مشروطیت و پیشگامی اش در زمینه های گوناگون پژوهشی و ادبی باعث گردید تا این روشنفکر فرزانه از نظر جامعیت و ابعاد شخصیت در بین بزرگان و اندیشمندان یکصد سال معاصر ایران منزلت و مرتبه ای خاص داشته باشد .

کلید واژه : دهخدا - پویای های سیاسی و فرهنگی - انقلاب مشروطه - ادبیات سیاسی - طنز سیاسی

مقدمه :

بیان مسئله :

عصر قاجار در عرصه ی تاریخ ایران عصری است متمایز به طوری که با ویژگی های خاص خویش می تواند برای پژوهشگران تاریخ از جهات سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی جالب و در خور توجه باشد . از جمله ی این ویژگی ها آن که ارتباط با غرب و رویارویی سنت و تجدد امری اجتناب ناپذیر می نمود . انقلاب مشروطیت نقطه عطفی در تاریخ و ادب معاصر ایران بود در این انقلاب اکثر نیروهای اجتماعی همچون روحانیت ، روشنفکران ، بازرگانان و در شکل گیری و تداوم آن دخیل بودند . در این بین شاعران و نویسندگان نقشی بارز و انکار ناپذیر را در آن ایفا نمودند به گونه ای که تأثیر متقابل انقلاب مشروطه و ادبیات در یکدیگر باعث تولد شاخه ای دیگر از ادبیات یعنی ادبیات سیاسی در کنار شاخه هایی چون ادبیات بزمی و رزمی ، عرفانی و ... گردید . از جمله ی کسانی که در این عرصه از تاریخ سرزمین ایران به حمایت از انقلاب مشروطه برخاست علی اکبر دهخدا بود . هر زمان از تاریخ مشروطه ی ایران سخن به میان می آید نام دهخدا در جزء اسامی برجسته ترین آزادیخواهان و مبارزان مشروطیت می درخشد . وی از جمله فرهیختگانی است که روشنگری سیاسی و فرهنگی را وجه ی همت خویش ساخت . نوشته ها و تلاش های سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی وی اعتباری شایان توجه را در تاریخ و ادب معاصر ایران برایش رقم می زند . لذا با توجه به چنین اعتبار و جایگاهی است که می باید جنبه های ناشناخته ی فعالیت های این رجل سیاسی و فرهنگی را در پویه تاریخ معاصر مورد سنجش و بررسی همه جانبه قرار داد . پس به دلیل نقش مهمش در ادبیات سیاسی مشروطه و نیز خدمات فرهنگی اش شایسته ی پژوهش می باشد که این رساله هدف اصلی آن را بر عهده دارد .

هدف تحقیق :

هدف از این تحقیق بررسی کارنامه ی سیاسی و فرهنگی علی اکبر دهخدا می باشد چون تاکنون چنین موضوعی به عنوان تحقیق و پژوهشی مستقل مورد بررسی واقع نشده است . از آن جا که شاعران و نویسندگان عصر مشروطه در تحولات اجتماعی آن روز موثر واقع شده و رسالت ویژه ای را در به ثمر رسانیدن انقلاب مشروطه عهده دار گشته اند و علی اکبر دهخدا که از طریق به کار گرفتن زبانی عامه پسند در جهت اطلاع رسانی دقیق به مردم از برای چگونگی وضعیت عصر قاجاریه و در نهایت شوراندن آنها علیه استبداد وقت این مهم را به گونه ای شایسته به سر منزل

مقصود رسانید پس با توجه به مسائل فوق اهمیت چنین پژوهش در باب دهخدا احساس می شود و اینجانب بر آن شد تا از زاویه قوی به این قضیه پردازد .

پرسش اصلی تحقیق این است که چه یافته هایی از بررسی زندگی نامه و پویش های سیاسی و فرهنگی علی اکبر دهخدا به دست می آید؟ و در بطن این سؤال اصلی باید به **سؤال های فرعی** دیگری نیز پاسخ داده شود که عبارتند از :

۱ - اوضاع سیاسی ایران عصر قاجار به ویژه بحران های داخلی تا چه اندازه بر کارنامه ی سیاسی دهخدا اثر گذار بوده است ؟

۲ - چه عواملی سبب گشت که دهخدا از زندگی سیاسی کناره بگیرد و به پویش های فرهنگی روی آورد ؟

۳ - علی اکبر دهخدا در ادبیات نوین ایران زمین تا چه اندازه نقش داشته است ؟

فرضیات :

در ارتباط با پرسش های مطرحه در زمینه ی تحقیق حاضر ، فرضیات و نظریاتی را می توان مطرح نمود که عبارتند از :

۱ - بر خلاف دوره اول زندگی دهخدا که معطوف به فعالیت های سیاسی و مبارزاتی بود ، نیمه ی دوم زندگی او درگیر فعالیت ها و اقداماتی فرهنگی نظیر تدوین لغت نامه بوده است .

۲ - دهخدا در ادبیات سیاسی مشروطه نقش بسیار مهم و نافذی داشته و با به کارگیری سلاح طنز به مبارزه با استبداد برخاست .

۳ - مقتضیات زمانی و پژوهش های ادبی پیوسته دهخدا را از عرصه ی سیاسی به عرصه ی فرهنگی رهنمون شده است .

۴ - دهخدا در نثر نوین فارسی تأثیر گذار بوده است .

پیشینه ی ادبیات تحقیق :

به طور کلی درباره ی شخصیت علی اکبر دهخدا تألیفات و نوشته های پراکنده و گاه منسجمی وجود دارد که البته آن نوشته های منسجم نیز بیشتر ، مجموعه ای از مقالات می باشند که توسط یک یا دو نویسنده در قالب یک کتاب جمع آوری شده است از جمله : کتاب آقای ولی اله درودیان تحت عنوان (دهخدا مرغ سحر در شب تار) و همچنین کتاب : (معرفی و شناخت علی اکبر دهخدا) که اثری است مشترک از خانم شهناز مرادی کوچی و آقای فتح اله اسماعیلی گلهرانی ؛ این دو اثر مجموعه ای از مقاله های نویسندگانی متعدد می باشند که در زمینه ی شخصیت علی اکبر دهخدا به نگارش در آمده اند .

در ضمن اگر کتابی نیز مستقل در این باره انتشار یافته بیشتر بر یکی از جنبه های این شخصیت برجسته تاریخ و ادب معاصر ایران تاکید دارد از جمله کتاب : (زندگی نامه علی اکبر دهخدا با تاکید بر جنبه سیاسی آن) که اثری است از رضا یعقوبی . به هر حال پرداختن به چنین پژوهشی آن هم در زمینه ی شخصیتی چند بعدی چون دهخدا کاری است طاقت فرسا و در عین حال ظریف و زیبا که تنها خوشه چینی از منابعی چون آثار شخصی دهخدا و نیز کتب گوناگون تاریخی و ادبی و همچنین مقاله های اندیشمندان عرصه ی علم و فرهنگ می تواند آنرا به نتیجه ای شگرف و بی مانند برساند .

روش تحقیق :

برای انجام پژوهش حاضر نگارنده به بررسی و مطالعه انواع منابع اصلی و مأخذ فرعی پرداخته است و با فیش برداری از زبده مطالب در کتابخانه ها و سپس تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده ها و دسته بندی مطالب به تدوین و نگارش تحقیق خویش اقدام کرده است .

موانع و مشکلات تحقیق :

محدود بودن و فقر منابع در ارتباط با این موضوع و نیز عدم دسترسی به منابع و مأخذ در کتابخانه ها و مراکز علمی - پژوهشی و همچنین دشواری هایی چون عدم دسترسی به اسناد ، از جمله سختی ها و موانع موجود بر سر راه این تحقیق بوده است . در عین حال نگارنده بر این امر تأکید می ورزد هر چند در این پژوهش تمام تلاش خویش را به

کار گرفته تا با بهره گیری از کلیه مدارک و شواهد مرتبط با اصل موضوع رساله ای کامل و در خور را ارائه دهد اما بر خود لازم می داند که با کمال تواضع عنوان کند که شاید کاستی هایی در این پژوهش ملاحظه گردد . تا چه قبول افتد و در نظر آید .

سازمان دهی پژوهش :

این پژوهش در چهار فصل به نگارش در آمده و تنظیم یافته است .

در **فصل اول** : اوضاع سیاسی ایران در دوران حیات علی اکبر دهخدا مورد بررسی قرار گرفته است .

در **فصل دوم** : به اوضاع فرهنگی ایران در دوران حیات علی اکبر دهخدا پرداخته شده است .

و در **فصل سوم** : کارنامه ی سیاسی علی اکبر دهخدا در معرض موشکافی واقع شده است .

و در نهایت در **فصل چهارم** : به بررسی کارنامه ی فرهنگی علی اکبر دهخدا پرداخته شده است .

معرفی و نقد منابع :

در انجام این پژوهش از منابع دسته اول و دسته دوم (مآخذ) استفاده شده است که از آن بین در درجه ی اول

آثار شخص دهخدا از جمله : مقاله ها ، خاطره ها ، دیوان وی ، لغت نامه و امثال و حکم او مورد توجه بوده است .

از متون و منابع دسته اول و دسته دوم مورد استفاده در این پژوهش می توان فهرست وار آنها را به شرح زیر

معرفی و نقد نمود :

دسته اول منابعی می باشند که خود شامل دو دسته اند : منابع تاریخی نظیر ناسخ التواریخ ، مرآت الوقایع ،

افضل التواریخ و ... و نیز منابع دیگر شامل سفرنامه ها و نوشته های سیاحان داخلی چون سفر نامه ی امین الدوله و

خارجی نظیر سفرنامه ی پولاک ، سفر نامه ی گروه و سفرنامه ی بلوشر و ... و همچنین منابعی که ساختار خاطره

نویسی دارند مثل اثر معروف حاج مهدی قلی هدایت (مخبر السلطنه) یعنی خاطرات و خطرات که همگی اطلاعاتی

سودمند و چشم گیری را در زمینه ی اوضاع سیاسی ، اجتماعی ، فرهنگی و ... تاریخ ایران به پژوهشگر عرصه ی تاریخ ارائه می دهند . و هر پژوهشگر تاریخ ناگزیر از مراجعه به آنهاست .

سعی نگارنده در این بوده که جهت ارائه نمودن رساله ای در خور و شایسته به خصوص در فصل های اول و دوم که به چگونگی اوضاع سیاسی و فرهنگی ایران در دوران حیات دهخدا پرداخته است تا حد امکان به این منابع تکیه کند .

در مرحله بعدی این نگارش به منابع و مأخذی که همگی به صورت غیر مستقیم به شخصیت مذکور اشاراتی داشته اند پرداخته شده است از جمله کتاب : تاریخ بیداری ایرانیان ناظم الاسلام کرمانی ، شرح زندگانی من اثر عبدالله مستوفی ، حیات یحیی از یحیی دولت آبادی ، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران از نویسندگانی چون ادوارد بروان ، ملک زاده ، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ملک الشعرا ی بهار ، تاریخ مشروطه کسروی و ...

اکثر این کتاب ها علاوه بر آن که تحلیلی قابل توجه از انقلاب مشروطه ارائه می دهند وقتی به مباحث و حوادث دوران محمد علی شاه رسیده اند از علی اکبر دهخدا نیز سخن به میان آورده اند و هر یک نسبت به وی دیدگاه هایی داشته اند . نگارنده در قسمت بررسی اوضاع سیاسی دوران حیات دهخدا و به خصوص در فصل سوم که کارنامه ی سیاسی علی اکبر دهخدا را مورد بررسی قرار داده از این کتب استفاده های شایانی برده است که به عنوان مثال تاریخ مشروطه ایران احمد کسروی بسیار به کار آمده است .

در ضمن در کنار این منابع از آثاری چون ایران در دوره سلطنت قاجار علی اصغر شمیم ، تاریخ قاجار محسن سلیم و ... استفاده شده است . دسته دیگر از منابع مورد استفاده در این نوشتار منابعی هستند که به گونه ای تخصصی به مطبوعات پرداخته اند از جمله منابع خارجی : تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران بروان ، تاریخ سانسور در مطبوعات ایران کهن گوئل و ... و نیز منابع داخلی : سرگذشت مطبوعات ایران سید فرید قاسمی ، تاریخ مطبوعات قزوین حمیدی ، مطبوعات عصر پهلوی مرکز اسناد تاریخی و وزارت اطلاعات و گروه دیگر از منابع به کار گرفته در این نگارش مجموعه مقاله هایی هستند ، که انقلاب مشروطه را در مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و یا مقاله هایی که در ارتباط با شخصیت علی اکبر دهخدا بوده اند . از جمله این مقالات : کتابهای سری مقالات دانشنامه ایرانیکا در زمینه انقلاب مشروطیت ، نهضت مشروطیت ایران از گروه نویسندگان ، هفتاد مقاله از یحیی مهدوی و ایرج افشار ، دهخدا مرغ سحر در شب تار اثر ولی ... درودیان و ...